

В. А. ІЛЛІНСЬКА

## БАСІВСЬКЕ ГОРОДИЩЕ

Поблизу с. Басівки, Роменського району, Сумської області, знаходиться найбільше і найвидатніше за своїм значенням городище скіфського часу в басейні р. Сули.

В найближчих околицях цього городища розташовані такі відомі скіфські курганні некрополі, як Оксютинецький, Вовківецький, Великобудківський, Басівський. Цілком імовірно, що Басівське городище було головним центром племінної округи, місцем зосередження господарського, а можливо також політичного і культового життя.

Перші дослідження на городищі проводив М. О. Макаренко, який здійснив тут невеликі розкопки в 1906 р. Ця пам'ятка була визначена ним як слов'янське городище роменського типу, а також пов'язана з дьяковськими городищами Середньої Росії<sup>1</sup>.

Внаслідок робіт, проведених нами на городищі в 1947—1949 рр., було встановлено, що воно відноситься до скіфського часу, хоч пізніше на ньому дійсно існувало поселення роменської культури<sup>2</sup>. Ця стаття присвячена результатам досліджень, проведених на городищі експедицією Інституту археології АН УРСР в 1957 і 1959 рр. під керівництвом автора.

**Т о п о г р а ф і я.** Басівське городище розташоване у верхів'ях ярів, що впадають з правого боку в річку Хмелівку — праву притоку Сули.

До системи городища входять три оточені ярами миси плато, два внутрішні яри з джерелами води та велика напольна ділянка площею 1,8×0,5 км. Жилими ділянками були два західних миси — площадки урочищ Башта і Аршавське, оточені з напольного боку валом і ровом, та південний кінець східного мису — урочище Малий Городок. Останній мав вигляд вузького мисоподібного виступу і відігравав важливу роль в обороні, закриваючи підступи до городища з південного боку. Найсильніше укріпленою була західна, найбільш велика площадка городища — урочище Башта, круті схили якої з північно-західного і південного боків обведені подвійним рядом валів і ровів. Третій вал, тепер майже непомітний, проходив по верхньому краю площадки городища (рис. 1).

На прилеглий з північного сходу, обнесений валом напольній частині городища культурного шару немає, очевидно, ця площа була місцем загону для худоби.

Ділянка городища, яка знаходиться в межах напольного валу на південний схід від входу на основні жилі площадки Башта і Аршав-

<sup>1</sup> Н. Е. Макаренко, Отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии, ИАК, вып. 22, 1907, стор. 77.

<sup>2</sup> В. А. Іллінська, Верхньосульська експедиція 1947 р., АП, т. IV, К., 1952, стор. 34.

Басівське городище

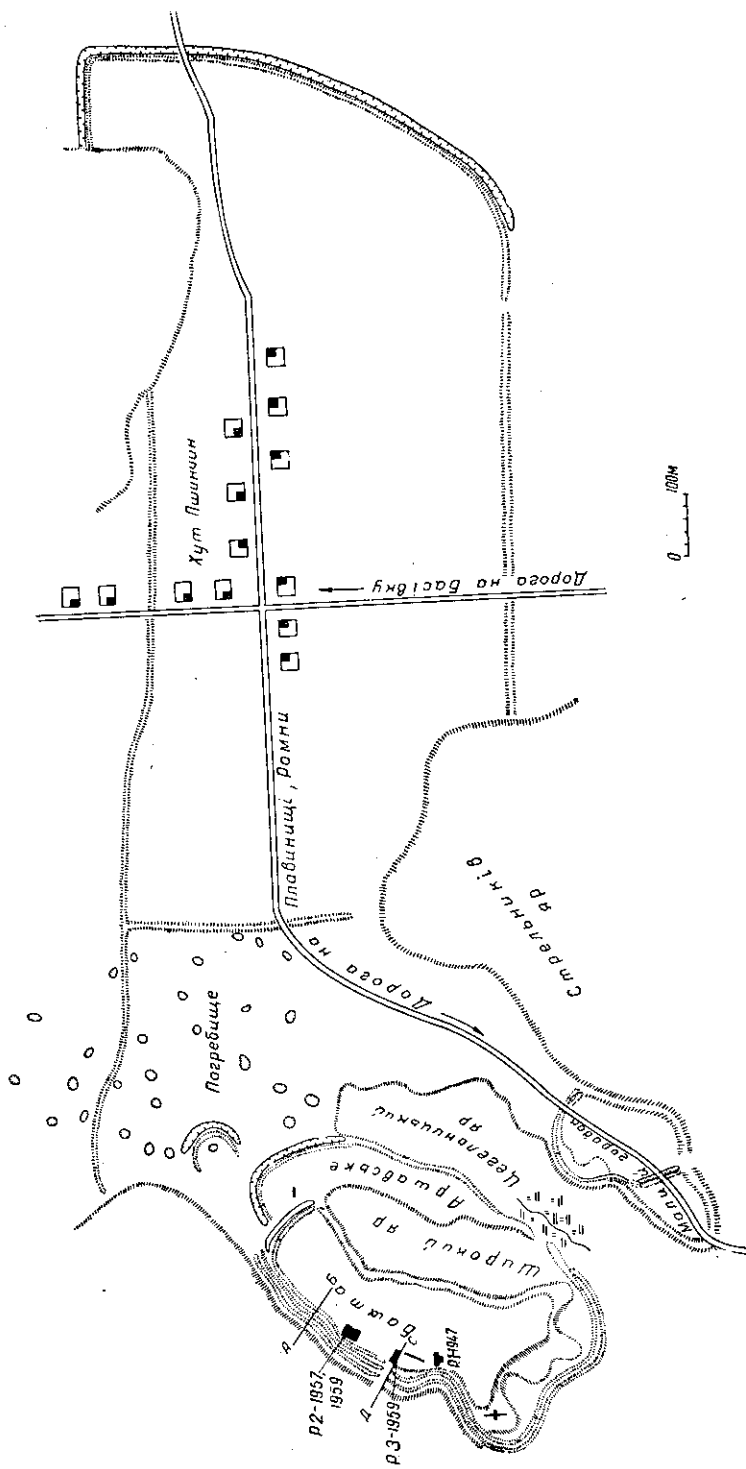


Рис. 1. План Басівського городища.

ське, носить назву Погребище. Це урочище вкрите овальними і округлими западинами діаметром 10—26 м при глибині 0,3—0,7 м. Ці западини, без сумніву, стародавні, ніяких культурних залишків в них немає, не помітно також і правильного їх планування. Слід гадати, що вони є слідами заплилих ям, з яких брали ґрунт для спорудження валів.

Наші розкопки 1947, 1957 та 1959 рр. велися біля північно-західного зовнішнього краю площадки Башта. Вони дали можливість з'ясувати стратиграфію культурних нашарувань, визначити склад кераміки різних шарів та типи жител, характерні для цього поселення. Одержано деякі дані, які дозволяють судити про особливості виникнення городища і спорудження оборонних валів. Вдалося визначити, що до спорудження оборонних валів на цьому місці не було жодного поселення.

Всі розкопки були закладені біля краю площадки городища, на ділянці, яка примикала до валу. Розкопом № 2 1957—1959 рр. було перерізано і самий вал. При цьому з'ясувалося, що вал насипаний на рівні похованого чорнозему, який нічим не був порушений і не містив жодних культурних залишків, тоді як на ділянці, що з внутрішнього боку безпосередньо прилягала до валу, ґрунтовий шар виявився знищеним, а поверхня материкового підґрунтя вся перерита стовповими і господарськими ямами (рис. 2).

Земля для спорудження валу бралася тут же, біля краю городища. При цьому ґрунтовий шар і верхній горизонт підстиляючого материкового ґрунту тут виявилися зриваними на глибину не менше 1 м. Відповідно з цим насип валу складався з шарів чорнозему та материкової глини. В землі, з якої насипано вал, культурних залишків майже не трапляється.

**Стратиграфія.** На поверхні городища вздовж внутрішнього боку валу чітко видно улоговинку шириною 18—20 м, глибиною до 0,4 м. Місцями вздовж цієї улоговини видно також невеликі западини діаметром 10—12 м. При розкопках вдалося встановити, що місцям таких западин відповідають великі ями, вириті в материк. Велика яма на розкопі № 3 мала неправильну форму, нерівні стінки і дно, перерите в різних напрямках. Загальний діаметр ями 10 м, глибина — біля країв 1—1,5 м, а в середній частині понад 2 м. Культурні нашарування над ямою мають просадку, яка помітна до самого її верху.

Така ж яма неправильних контурів з переритим дном виявлена на розкопі № 2 біля самого краю валу. Очевидно, ці безформні ями були резервами при вийманні ґрунту і утворилися під час спорудження валу. Таким чином, спочатку житла біля краю площадки городища споруджувалися на оголеній, зриваній поверхні глиняного підґрунтя. Саме на цьому рівні і було виявлено багато господарських ям і залишки найдавніших наземних жител з глинобитною утрамбованою підлогою. Деякі з цих жител споруджені безпосередньо на оголеній поверхні зриваного материка, інші — на заповненні більш ранніх ям, виритих в материк (рис. 3).

Ці ями, перекриті зверху глинобитними підлогами жител нижнього горизонту, стратиграфічно були найранішими, а знайдені в них культурні залишки та кераміка відносяться до найранішого часу існування Басівського городища.

В дальшому улоговина вздовж внутрішнього боку оборонного валу інтенсивно заповнювалася культурними відкладами. Загальна потужність культурного шару на цій ділянці досягала 2 м, тоді як на відстані 20—25 м він, виклинюючись, має товщину до 1 м.

При накопленні культурних відкладів відбувалося вирівнювання рівня поверхні між валом і середньою, підвищеною частиною площадки городища. Вал ніби вrostав у землю і тепер з внутрішнього боку городища досить слабо виділяється в рельєфі місцевості.

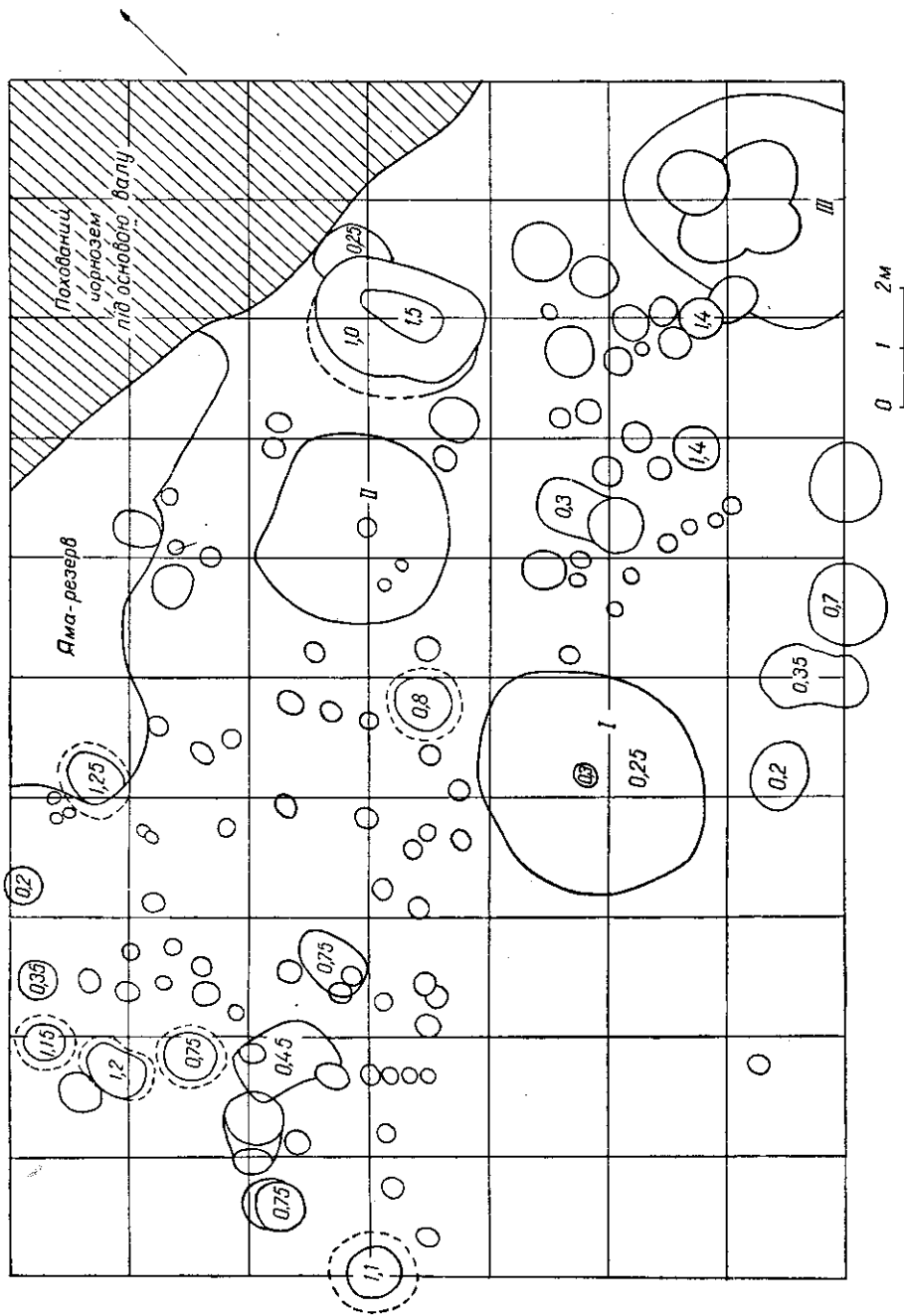


Рис. 2. План розкопу № 2 на рівні материка.

На всіх розкопаних нами ділянках поблизу валу культурний шар чітко ділиться на три горизонти. Нижній шар з великим вмістом попелу, товщиною 0,4—0,5 м, має коричнюватий колір, який пояснюється, очевидно, тим, що шар складається переважно з материкового лесу. Вищерозташований шар товщиною 0,8—1 м має сірий, попільнястий відтінок, тому що містить ще більше попелу. Верхній шар товщиною в середньому 0,5 м складається з темного чорнозему, в верхньому гори-

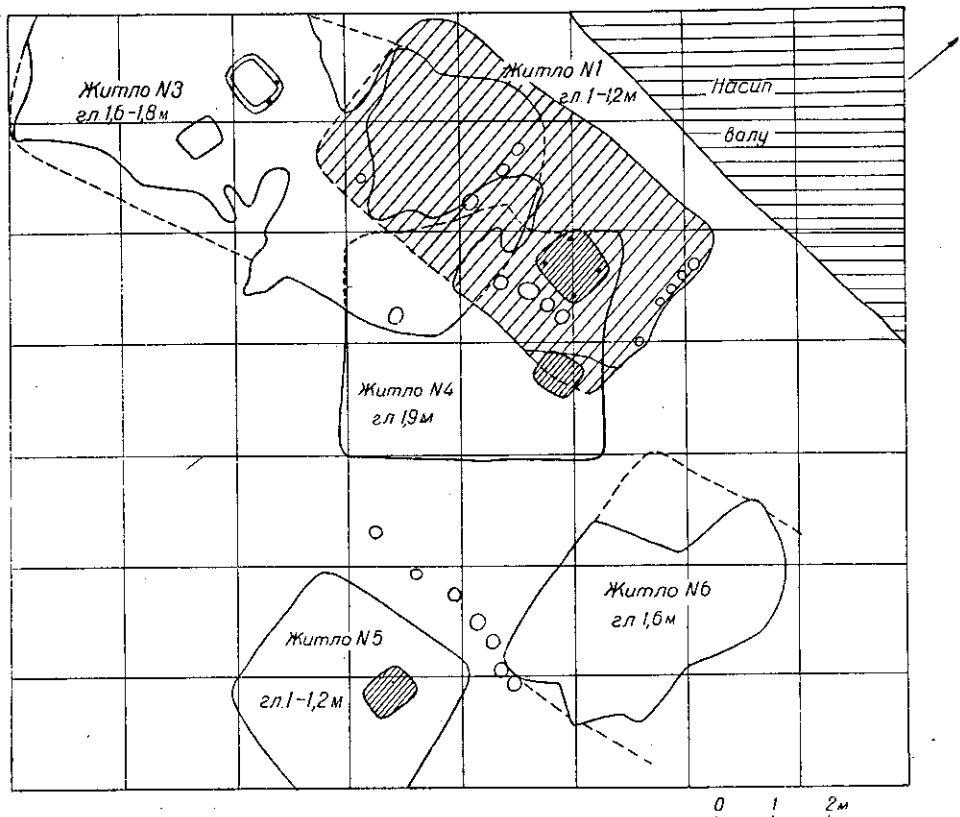


Рис. 3. План та розріз наземних жител на розкопі № 2.

зонті якого зустрічається велика кількість кусків обпаленої глиняної обмазки по пруттях (рис. 4).

Абсолютний вік кожного з трьох шарів добре визначається знахідками античного керамічного імпорту і датованих скіфських речей.

Наземні житла. На різних рівнях культурного шару, починаючи з самого нижнього і включаючи верхній, зустрічалися залишки жилих споруд і вогнищ. В результаті розкопок вдалося скласти уявлення про основні типи жител цього поселення.

Житло № 1 на розкопі № 2 було відкрито на глибині 0,5—1 м, на межі чорноземного і зольного шарів (рис. 5). Житло ремонтувалося і перебудовувалося кілька разів. Від нього збереглися три горизонти глинобитних підлог з вогнищами на кожному з них. Нижній горизонт підлоги залягав на глибині 1 м, займаючи площу 7×4 м, витягнуту по довжині з заходу на схід. Він був складений з щільно утрамбованої глини жовтувато-білого кольору у вигляді шару товщиною 5—7 см. Біля східного краю невелика ділянка підлоги виявилася випаленою до червоного. Вздовж східного і південного боків та в середній частині

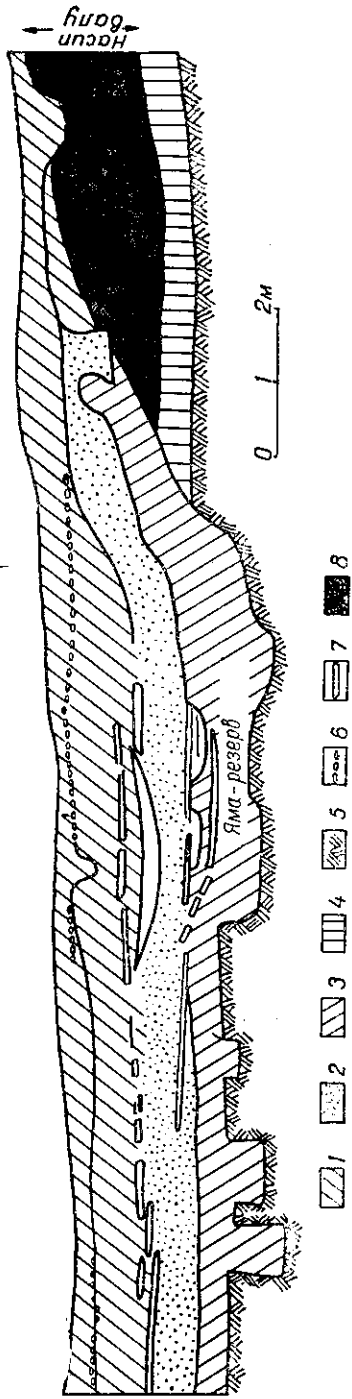


Рис. 4. Розріз по північно-східній стіці розкопу № 2.

1 — чорнозем; 2 — зольний шар; 3 — коричневатий ґрунт; 4 — похований чорнозем; 5 — материк; 6 — розвал глиняної обмазки; 7 — прошарки глиняних підлог; 8 — лясні валу.

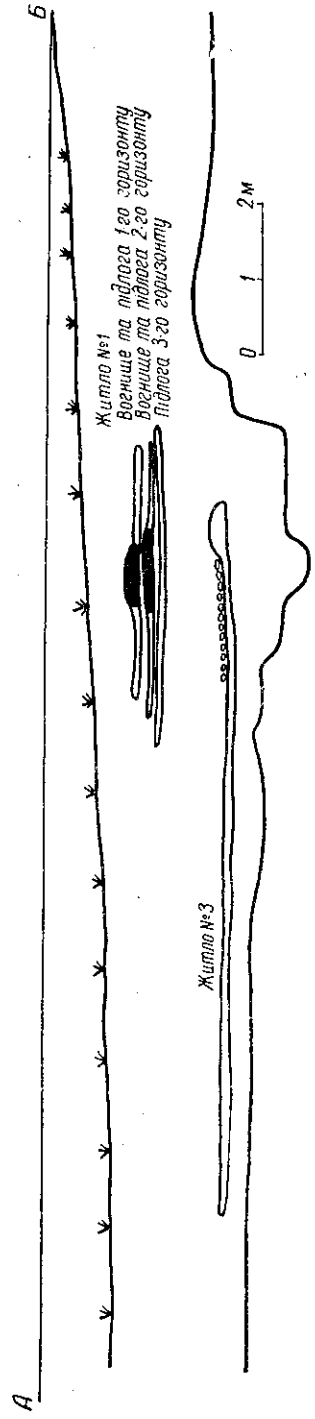


Рис. 5. Розріз жител № 1 і 3 на розкопі № 2.

східної половини знаходилося кілька круглих ямок від стовпів діаметром 10—25 см, глибиною 0,3—0,7 м.

В східній половині, ближче до південного боку житла, знаходилося вогнище, що підвищувалося на 5—7 см над рівнем підлоги. Форма його чотирикутна з закругленими кутами, розмір — 1,25×1 м. Воно було складене з глини і мало сильно випалену поверхню, вкриту сірою ошлакованою корочкою. По кутках вогнища знаходилися невеликі ямки діаметром 10—12 см і глибиною 10 см. Вздовж краю вогнища утворилися невеликі заглиблення на місці валика, який оточував вогнище. Але цей валик не зберігся — викришився (рис. 6, а).

На 10—15 см вище першої підлоги (на глибині 0,8 м від поверхні) знаходилася друга підлога житла, яке мало таке ж саме планування, як і попереднє. Довжина площадки підлоги 7,5—8 м, ширина 4 м. Підлога кілька разів підновлялася з допомогою глиняної обмазки. Поверхня підлоги була вкрита жовто-білою глиною, на споді глина мала коричневий колір. Це житло, очевидно, загинуло від пожежі. В північно-східній частині поверхня підлоги виявилася сильно обпаленою і мала вигляд плиток, які розтріскалися і лежали впритул одна до одної.

Вогнище, що знаходилося біля західного краю житла, мало вигляд невеликого глиняного підвищення над підлогою у вигляді прямокутника з закругленими кутами, розміром 1,25×1,05 м. Поверхня вкрита щільною ошлакованою корочкою. Края вогнища були обведені невисоким валиком (бортиком), який краще зберігся в північно-східному кутку. В інших місцях валик викришився і на місці його залишилася заглиблена канавка шириною 10—12 см.

Очевидно, перегородки житла були каркасні, тому що в середній і південно-східній частині підлога його була вкрита шаром з кусків глиняної обмазки по пруттях. Товщина обмазки порівняно невелика; вона вкривала стінку, сплетену з нетовстого пруття. Судячи з цього, ця стіна найімовірніше служила внутрішньою перегородкою житла.

Залишки найпізнішого рівня житла виявилися на глибині 0,5—0,7 м від поверхні. Від нього зберігся невеликий фрагмент підлоги (3,5×2 м), зробленої з світло-жовтого лесовидного суглинку, та вогнище, розташоване безпосередньо над вогнищем раніше описаного житла. Основа (черінь) вогнища мала вид прямокутної площадки висотою 10—15 см, розміром 1,2×1,1 м. Край вогнища був обведений округлим валиком товщиною 8—10 см, висотою 5—8 см (рис. 6, б). Поверхня вогнища і простір навкруги його виявилися засипаними великою кількістю круглих кусків випаленої обмазки склепіння, що завалилося.

Таке ж зруйноване склепіння у вигляді глиняної пропеченої обмазки по каркасу, сплетеному з пруття, виявлене на вогнищі житла № 2, відкритого на тому ж рівні, на схід від житла № 1.

Поміж настилами підлог знаходився зольний ґрунт, в якому траплялися фрагменти кераміки, пряслиця, кістки тварин, цілі і розбиті глиняні випалені конуси.

Поміж настилами підлог другого і третього рівня був знайдений уламок грецького чорнолакового блюдечка, який датується, судячи з якості лаку, IV ст. до н. е.<sup>3</sup> Очевидно, і саме житло слід віднести до цього часу.

На північний захід від верхнього вогнища житла № 1 над підлогою нижнього горизонту виявилось велике скупчення культурних залишків: куски обмазки, великі уламки посудин, кістки тварин.

Це скупчення культурних залишків було перекрите зверху розвалом склепіння верхнього вогнища. Здається ймовірним, що в цю купу було звалено все, що скупчилося на підлозі нижнього згорілого житла при його наступній перебудові.

<sup>3</sup> Визначення античної кераміки зроблені О. І. Леві та А. І. Фурманською.



*а*



*б*

Рис. 6. Вогнища:

*а* — третього горизонту житла № 1; *б* — першого горизонту житла № 1.

Із знайдених тут уламків вдалося цілком або частково відновити ряд форм посудин, які дають досить чітке уявлення про керамічний комплекс Басівського городища IV ст. до н. е. Цікавою знахідкою є невелика глиняна посудина, яка імітує форму грецького канфара IV ст. до н. е.

Житло № 3 було відкрите в розкопі № 2 на глибині 1,6—1,75 м в перехідному від сірого зольного до нижнього коричневого шару. За



своїм влаштуванням воно схоже з житлом № 1 (рис. 3, 5). Товстий настил глинобитної підлоги (5—10 см) мав вигляд площадки довжиною 9 м (захід—схід) та шириною 3 м. Підлога неодноразово підмазувалася та ремонтувалася. При розчистці виявлені шари глиняної обмазки: білого, жовтого та коричневого кольору. В східній частині глинобитний настил утворював підвищення шириною до 1,5 м і висотою 0,2—0,25 м.

Вздовж середньої частини підвищення по середній лінії йшли чотири ями від стовпів; глибина їх 0,2—0,35 м, діаметр 0,2—0,3 м. Біля південного та північного боків в східній половині житла також знаходилися стовпові ями. В ямі, що була в центральній частині підлоги, збереглося обвуглене дерево від стовпа. Ділянка підлоги тут була вкрита розвалом дрібних комків обмазки по пруттю, яка походить, очевидно, від каркасної стіни.

В середній частині житла, ближче до північного його боку, збереглися залишки трьох вогнищ. Одне з них виявилось сильно зруйнованим, від нього зберігся лише шар обпаленої до червоного глини, який утворював підвищення розміром 1,2×1 м. Друге вогнище, розташоване безпосередньо на схід від першого, збереглося значно краще. Конструкція його така ж сама, як і у розглянутих вище вогнищ жител № 1 і 2.

Вогнище трохи підвищується над рівнем підлоги у вигляді площадки розміром 1,1×0,9 м, що має закруглені кути. Вздовж краю видно заглиблену смужку від зруйнованого бортика. На південь від вогнища розчищено невелике вогнище у вигляді чотирикутної ямки розміром 0,75×0,7 м, глибиною 7 см. Ямка була засипана білим попелом з сажою на дні, стінки ями сильно обпалені.

Нижче житла № 3, заходячи під його східний край, безпосередньо на жовтому материковому суглинку, на глибині 1,9 м виявлено залишки житла № 4, де добре збереглася глинобитна підлога площею 5×5 м. Верхній шар підлоги товщиною 5 см зроблено з червоної глини, нижній, такої ж товщини — з жовтої. В північно-східній частині відкрито черинь вогнища, подібного описаним вище, у вигляді чотирикутника розміром 0,85×0,75 м, трохи підвищеного над підлогою. По його кутах були невеликі ямки діаметром 7 см, в яких, очевидно, закріплялися нижні кінці кутових жердин каркаса, оплетеного пруттям, на яке намазувалося глиняне склепіння печі.

На глибині 1,2 м відкрито житло № 5. Чотирикутна ділянка глинобитної підлоги займала площу 3,5×3,5 м. В середній частині житла знаходилося прямокутне вогнище розміром 0,75×0,5 м. Вздовж північного боку житла відкрито 7 стовпових ям, які йшли в один ряд, очевидно, на місці колишньої стіни.

В північно-східній частині цього розкопу, на глибині 1,6 м знаходилася глинобитна підлога житла № 6, від якої збереглася ділянка неправильної форми площею 5×3 м. На підлозі всередині знаходилося підвищення вогнища розміром 1×0,75 м, товщина череня становила 0,15 м. Друге вогнище мало вигляд невеликої круглої западини в підлозі, діаметром 0,5 м, заповненої попелом і вугликами. Підлога житла прорізана двома ямами, очевидно, виритими зверху.

Підлога житла № 6 перекривала три давніші ями.

Такі ж житла були відкриті на розкопі № 3. Тут виявлено житло № 7, підлога якого залягала на глибині 0,5—1 м, на межі чорпоземного і зольного шарів. Оскільки в материкку під цим місцем виявилася велика яма, частина підлоги житла над нею просіла (глибше на 0,3—0,35 м). Від житла збереглися три настили глинобитних підлог і відповідні кожному з них вогнища.

Загальна площа ділянки підлоги 4,4×3,5 м. Судячи з добре збереженої південної ділянки другого шару підлоги, контури жител були прямокутні. Вогнища були влаштовані так само, як і описані вище.

При розчистці підлог та в землі навколо жител було знайдено кіль-

ка дрібних уламків двох грецьких чернолакових кіликів та глибокого чернолакового блюдечка. Всі вони відносяться до IV ст. до н. е. Над другою підлогою також були знайдені черепки грецької чернолакової кераміки та амфори IV ст. до н. е.

Нижче житла № 7 на глибині 1,7—2 м було відкрито житло № 8. Більша його частина знаходилася безпосередньо над великою ямою-резервом, через що підлога трохи просіла. Від цього житла збереглися три настили глинобитних підлог і відповідні кожному з них вогнища. Верхня підлога з світло-жовтого лесу була відкрита на глибині 1,7 м. В північній частині житла знаходилося кругле в плані, діаметром 1 м глинобитне вогнище. Товщина його випаленого глиняного череня становила 0,25 м.

Нижній шар підлоги з світло-жовтого лесу залягав на глибині 1,9—2 м. Він простежувався вздовж південно-східної стінки розкопу на 5,5 м в довжину при ширині 2—2,5 м. В середній частині знаходилося вогнище, яке йшло під південно-східну стінку розкопу.

Судячи з даних розкопок, скіфські житла на Басівському городищі мали вигляд наземних споруд з глинобитними, добре утрамбованими підлогами. Вогнища з глинобитними черенями трохи підвищувалися над рівнем долівки і мали склепіння з глини, намазаної на прутяному каркасі. Стіни у жител, імовірно, були з дерев'яних колод. Велика кількість стовпових ям, з яких деякі пов'язуються з долівками жител, вказує на звичайність стовпових конструкцій. Ми не можемо сказати, що площі підлоги скрізь збереглися цілком і що нам вдалося в усіх випадках встановити точний план і розміри жител. Проте уцілілі ділянки показують, що розміри і орієнтування жител могли бути різними — від 10×5 м до 4×4 м. У жител великого розміру були внутрішні, каркасні, обмазані глиною перегородки. Біля жител не трапилося великих скупчень товстих кусків обмазки, якою, наприклад, були вкриті каркасні стіни жител на ранньоскіфському поселенні біля с. Жаботин.

Округлі житла типу куреня. Крім описаних вище наземних стовпових жител на розкопі № 2 були відкриті залишки округлих в плані споруд типу куреня з трохи заглибленою підлогою (I, II, III, рис. 7).

Одне з них, житло II, виявилось перекритим зверху глинобитною підлогою житла № 4. Яма житла — округла в плані, діаметром 3—3,5 м, дно рівне, впущене в материк на 0,25—0,3 м. В центрі його була кругла стовпова яма шириною та глибиною 0,25 м. Яма була заповнена сажою та великою кількістю комків сильно обпаленої обмазки по пруттю — від стін, що завалилися.

Житло I мало аналогічний план та влаштування. Форма округла, діаметр 3,5 м, дно рівне, стінки прямі, в центрі кругла стовпова яма діаметром і глибиною 0,3 м.

Житло III — цього ж типу, але сильно поповане пізнішими ямами, які прорізали його центральну частину. Діаметр житла — до 4 м, дно рівне, пряме.

Ця яма була частково перекрита погано збереженою підлогою житла № 6.

Слідів вогнища не виявлено. Можливо, що ці житла були легкими літніми спорудами або ж опалювалися з допомогою заповнених вугіллям вогнищ типу сандала.

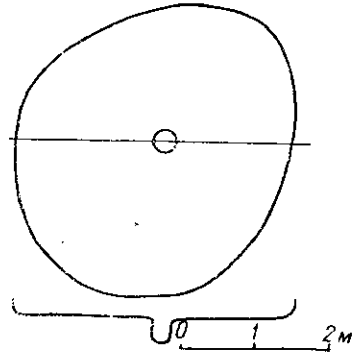


Рис. 7. План та розріз округлого житла типу куреня (I) на розкопі № 2.

Стіни споруд, найвірогідніше, були каркасними, обмазаними глиною, як про це свідчить заповнення ями житла II.

Всі подібні житла були виявлені на рівні материка і пов'язуються з нижнім культурним горизонтом. Можливо, вони знаходилися і вище, але виявити їх сліди в товщі культурного шару не вдалося.

Жител, які б мали вигляд землянок, не було зустрінуто. Можливо, це пояснюється порівняно невеликою площею досліджених ділянок. Три землянки, що були виявлені, відносяться до часу існування тут роменської культури.

Великі скучення і суцільні завали глиняної обмазки, подібні відкритим у 1947 р.<sup>4</sup>, що відповідали наземним житлам з каркасними стінами, в усіх випадках виявилися пов'язаними тільки з самим верхнім горизонтом культурного шару, який датується III ст. до н. е. і пізнішим часом.

Господарські ями. Поряд з житлами було відкрито багато господарських ям, більшість з яких вдалося виявити в материк, а деякі, внаслідок особливостей заповнення,— і в культурному шарі від того рівня, з якого вони були вириті. Більшість ям круглі або округлі в плані, діаметром від 0,6 до 1,3 м і глибиною до 1,5 м, з прямими або розширеними до дна стінками. Іноді кілька ям зливалися разом. Господарське призначення ям з'ясувати не вдалося. На час розкопок вони виявилися заповненими зolistою землею з різноманітними культурними залишками.

Хронологія культурних горизонтів. Як вже зазначалося, городище біля с. Басівка існувало протягом скіфського періоду з VI і аж до II ст. до н. е. Ці дати підтверджуються знахідками грецької кераміки і речами скіфського типу, час яких встановлений досить точно.

Антична привізна кераміка з розкопок 1957 р. вивчалася Н. О. Онайко<sup>5</sup>. Матеріали з розкопок 1957—1959 рр. описані і оброблені Е. В. Яковенко при люб'язному сприянні О. І. Леві та А. І. Фурманської.

Найраніші предмети античного імпорту на Басівському городищі відносяться до кінця VI — початку V ст. до н. е. Це — фрагмент хіоської амфори, а також одне з амфорних денець, знайдене в ямі № 7, що була опущена від нижнього горизонту.

До V ст. до н. е. відносяться окремі уламки амфор, в тому числі і визначений Н. О. Онайко уламок хіоської амфори, та уламок розписної червонофігурної посудини.

Велика кількість античного імпорту відноситься до IV та III ст. до н. е. (рис. 8, 1—8; 9, 1—9). Уламки амфорної та чорнолакової кераміки IV ст. до н. е. зосереджувалися переважно у верхньому чорноземному горизонті культурного шару. Уламки чорнолакової кераміки цього часу були знайдені між підлогами та в культурному шарі поблизу жител № 1 і № 8, які знаходилися на межі чорноземного і зольного шарів.

В цьому ж шарі трапляються уламки фазоських амфор та амфор типу Солоха I. До III ст. до н. е. відноситься дно херсонеської амфори, а також уламок чорнолакової посудини, вкритої шершавим лаком з сірим металевим відливом. Є також уламки червонолакової елліністичної посудини з орнаментом, виконаним накладним розчином глини.

В двох випадках ручки амфор елліністичного часу (одна з наших розкопок, друга — з розкопок М. О. Макаренка) мали енгліфічні клейма (рис. 8, 7).

До числа найпізніших знахідок античного імпорту належить уламок коської двоствольної амфорної ручки III—II ст. до н. е. (рис. 8, 6).

<sup>4</sup> В. А. Іллінська, Верхньосулська експедиція 1947 р., АП, т. IV, стор. 34 і далі.

<sup>5</sup> Н. А. Онайко, Античний импорт в Среднем Приднепровье, СА, № 2, 1960, стор. 29.

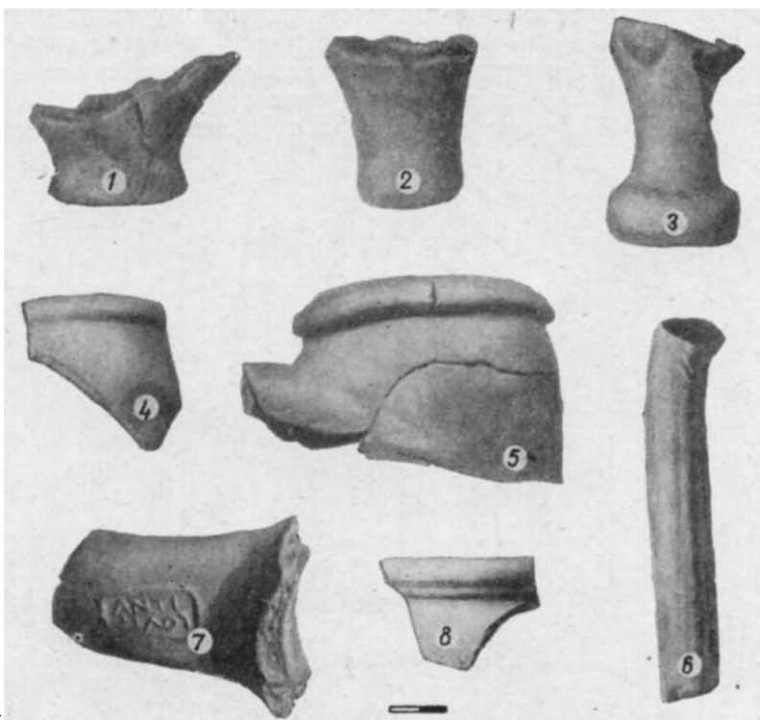


Рис. 8. Зразки амфорної кераміки.

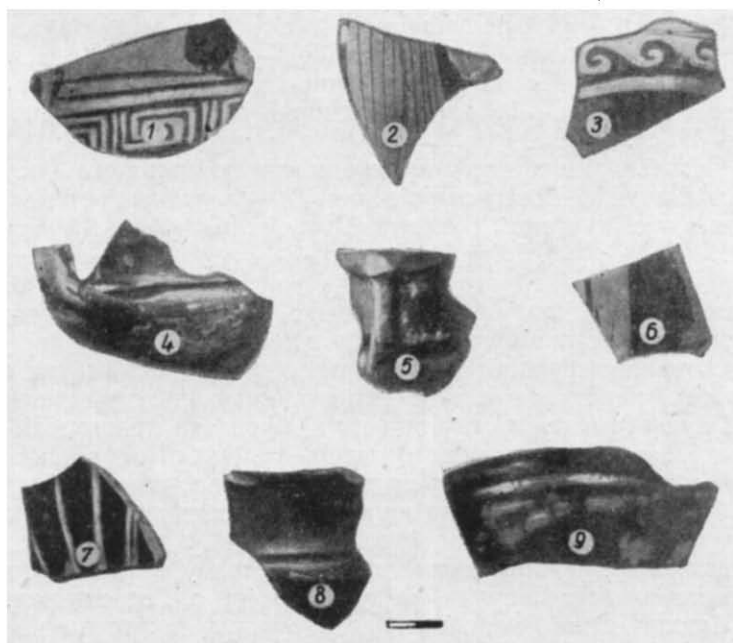


Рис. 9. Зразки розписної та чорнолакової античної кераміки.

Знахідки античної кераміки розміщені в культурному шарі нерівномірно. Основна маса їх була знайдена в першому та другому культурних горизонтах, значно менше — в нижньому горизонті.

Наведемо співвідношення амфорної кераміки, знайденої на різних глибинах в розкопі № 2, площа якого становила 280 м<sup>2</sup>. На глибині 0—0,5 м знайдено 69 фрагментів та одне скупчення уламків амфор, на



Рис. 10. Предмети озброєння, кінського спорядження та прикраси.

глибині 0,5—1 м — 79 фрагментів та 5 скупчень уламків, на глибині 1—1,5 м — 30 фрагментів і на глибині 1,5—2 м — 31 фрагмент.

Незважаючи на певний елемент випадковості, все ж очевидно, що в ранній період існування городища античний імпорт був значно меншим, ніж в IV—III ст. до н. е.

Кількість знахідок античних предметів найранішого часу є дуже незначною, і вони відносяться до кінця VI — початку V ст. до н. е., відповідаючи в часі курганам біля хут. Шумейка і пов'язаній з ними групі пам'яток.

Найраніший період історії Басівського городища датується не предметами античного імпорту, який в той час, очевидно, не досягав районів Посулля, а речами архаїчних скіфських племен.

Так, з нижніх горизонтів культурного шару і пов'язаних з ним ям походять такі характерні і важливі для датування предмети ранньої скіфської культури: попсована при литті бронзова хрестоподібна бляха від кінської вузди з подвійною орлиною голівкою, архаїчний дволопатекий бронзовий наконечник стріли, кістяна кулеподібна стрілка (рис. 10, 1, 2, 4), бронзова цвяхоподібна шпилька з невеликою шляпкою і рельєфними рубчиками по стрижню (рис. 11, 8).

Всі подібні речі добре відомі по знахідках у складі таких ранньоскіфських комплексів Посулля, як кургани біля с. Герасимівка, Попівка та інші. Судячи з цих речей, Басівське городище як поселення виникло десь в середині або в кінці VI ст. до н. е.

Місцева ліпна кераміка. Для розуміння багатьох сторін життя і культурних зв'язків племен Посульсько-Донецького лісостепу велике значення має виділення найранішого керамічного комплексу за матеріалами поселень і порівняння його з керамікою пізніших горизон-

тів. Це дає можливість уявити особливості розвитку кераміки і співставити її з пам'ятками інших територіальних груп.

При виділенні ранньої кераміки Басівського городища ми брали за основу матеріал із закритих комплексів, знайдених в ямах та житлах нижнього горизонту, що були законсервовані глинобитними підлогами жител верхнього горизонту.

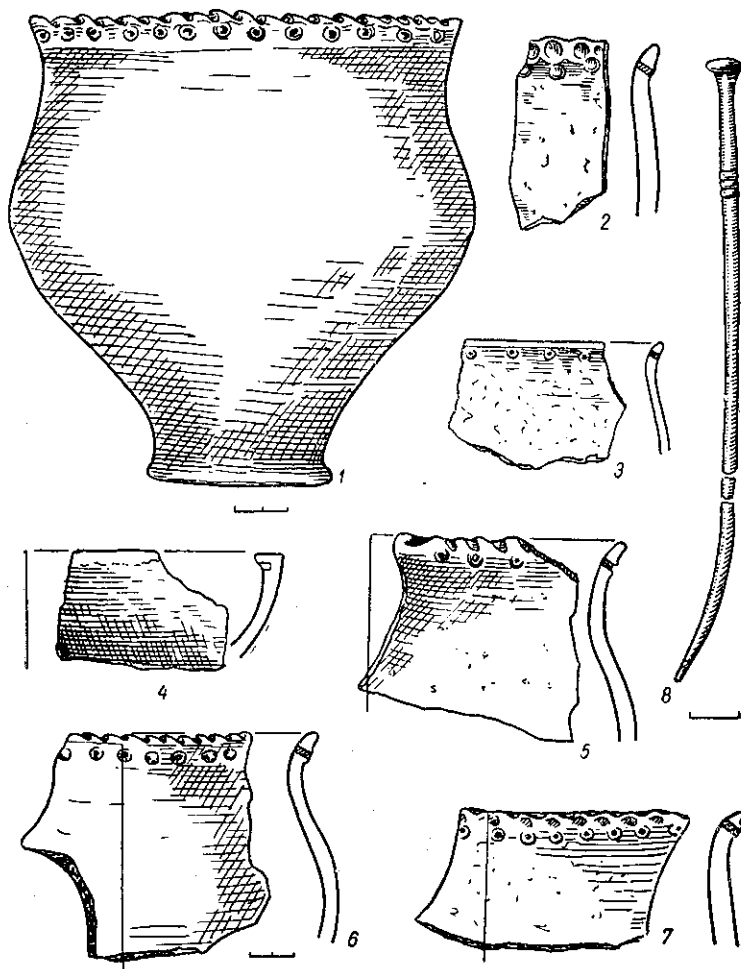


Рис. 11. Ліпна кераміка VI—V ст. до н. е. та бронзова шпилька з ями-резерву на розкопі № 3.

До їх числа належать знахідки з жител типу куреня II і III, матеріал з ям-резервів на розкопах № 2 і 3, знахідки з господарської ями № 7 розкопу № 2.

Велика яма-резерв на розкопі № 3, як вже згадувалося, була перекрита глинобитною підлогою житла № 8. В найбільш глибокій частині ями була знайдена бронзова шпилька раннього типу. Крім того, тут виявлено 112 кісток тварин, в тому числі цілий череп собаки, 115 уламків місцевої ліпної кераміки, невизначений уламок амфорної стінки, кам'яний терочник та уламок зернотерки.

В складі ліпної кераміки основну масу становлять уламки ліпних горщиків звичайного типу (рис. 11, 1—7). Посудини мають високу шийку, плавно відігнуті вінця, розширений у плечах трохи вище середини висоти корпус, що різко звужується до невеликого денця з виступаючою закраїною.

В керамічній глині є домішки шамоту, поверхні посудин нерівні, шершаві, хоч із слідами загладжування. Колір поверхонь сіруватий з жовтими плямами. По краю вінця нанесені глибокі відтиски косо поставленою паличкою, ямки, видавлені пальцями по зовнішньому краю вінець, та наскрізні проколи, найчастіше зроблені зсередини назовні. Варіанти форм визначаються тільки трохи більшою або меншою звуженістю шийки та відгину вінець, в залежності від чого верхня частина посудини може бути більш або менш прямостінною. Варіанти орнаменту

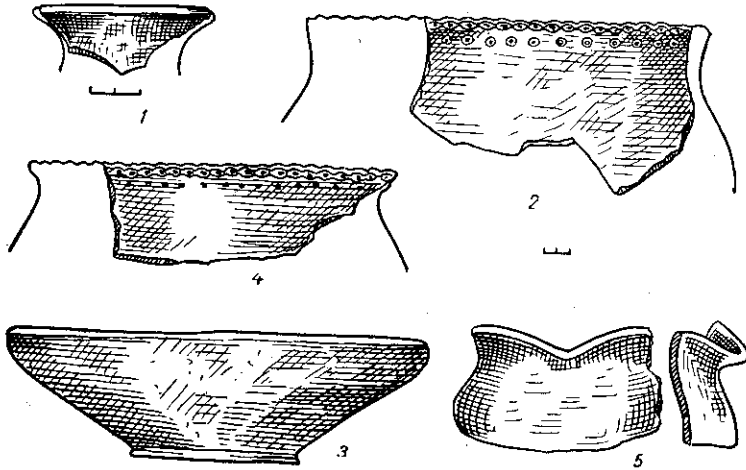


Рис. 12. Ліпна кераміка VI—V ст. до н. е. з ями № 7 на розкопі № 2.

залежать від глибини і частоти ямок, нанесених по краю. Зустрічаються уламки горщиків з наскрізними проколами та гладким обрізом вінець.

Крім горщиків, було знайдено кілька фрагментів глибоких мисок з прямим бортиком і трохи виступаючою всередину закраїною, орнаментованих рядом круглих ямок з внутрішнього боку.

В ямі № 7 на розкопі 2 (рис. 12, 1—5) знайдено уламки горщиків з опуклим корпусом, звуженою шийкою, повільно відігнутих краєм та прямою високою шийкою з слабо відігнутими вінцями. Варіанти орнаменту становлять наскрізні проколи в поєднанні з косими насічками, зробленими круглою паличкою, рідкі або часті ямки, нанесені пальцями по зовнішньому боці вінець.

Крім горщиків, тут виявлено уламок посудини у вигляді глека з чорною лощеною поверхнею, фрагмент глибокої миски з прямим краєм без лощіння, вінця чорнолощеної миски з сильно загнутим всередину краєм, велику невисоку миску (діаметр 36 см, висота 1,5 см) з невеликою виступаючою всередину закраїною. Внутрішня поверхня темна, заглажена до лощіння, зовнішня — сіро-бура, гладка, але не залощена.

В заповненні округлого житла II з семи уламків вінець один має невелике валикове потовщення по краю. На іншому фрагменті нижче края, прикрашеного звичайними пальцево-нігтьовими вдвлинами, є ряд круглих ямок, яким відповідають невеликі опуклини із зворотного боку. Є також фрагменти, у яких наколи зроблені з внутрішнього боку, а з зовнішнього боку їм відповідають невеликі опуклини.

В житлі III на розкопі № 2 виявлено 16 уламків вінець ліпних горщиків (рис. 13, 1—8). Серед них фрагмент з валиковим наліпом і пальцевими ямками по краю; фрагмент прикрашений ямками по краю, проколами та рядом пальцево-нігтьових ямок по шийці. Тут знайдено також уламок вінець глекоподібної посудини із звуженою високою шийкою, край ліпної миски та край вінець чорнолощеної біконічної корчаги.

В ямі житла I на розкопі № 2 знайдено три уламки вінець ліпних мисок, сім закраїн від горщиків звичайного типу, вінця горщика з наліпним валиком по краю, уламок глиняного горщика з носиком для зливання.

Таким є склад кераміки Басівського городища, яку можна віднести до часу не пізніше другої половини VI — початку V ст. до н. е.

Як провідна форма тут виступають горщики характерного профілю — із звуженою шийкою, розширеним трохи вище середини висоти

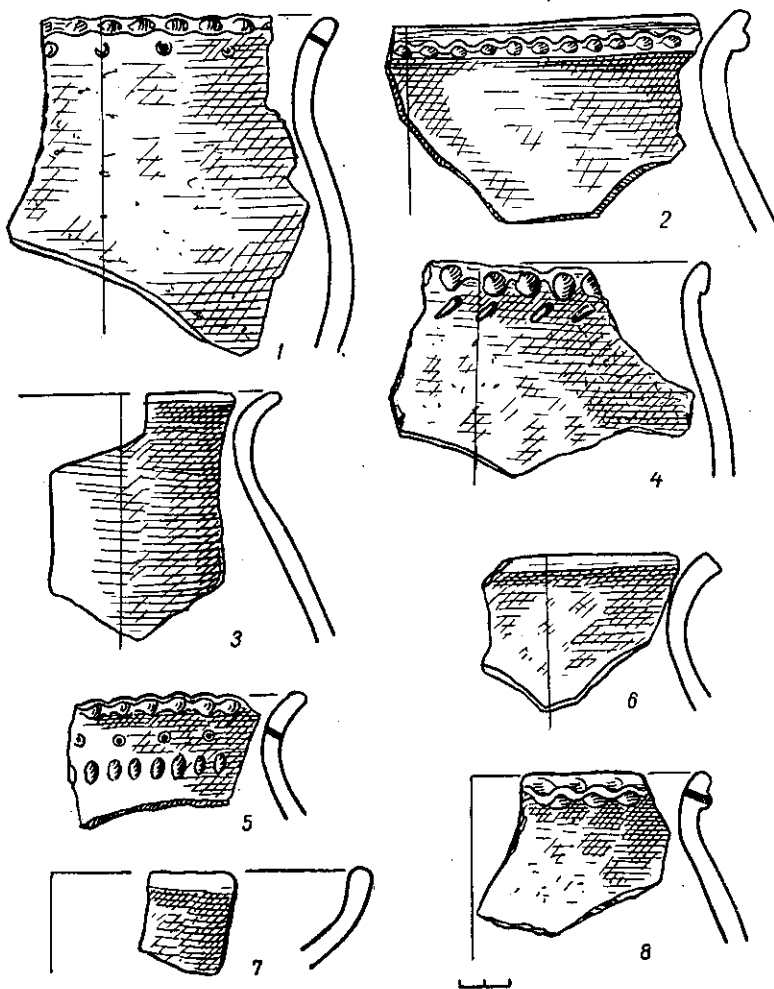


Рис. 13. Ліпна кераміка VI—V ст. до н. е. з житла III на розкопі № 2.

корпусом, що різко звужується до високої денної частини, з невеликим денцем, яке звичайно має виступаючу закраїну. Орнамент має вигляд проколів, зроблених круглою паличкою, найчастіше наскрізних, рідше — неповних, що утворюють опуклини з внутрішнього або зовнішнього боків. Трапляються горщики з гладким краєм і проколами, але найчастіше проколи або наколи з опуклинами поєднуються з орнаментом у вигляді пальцево-нігтьових ямок або з насічками по зовнішньому краю вінець.

Іноколи трапляються окремі фрагменти, прикрашені невисоким валиковим наліпом з пальцевими ямками. Ці валики являють собою ніби



невеликий наліп, який потовщує зовнішній бік вінець, через що вінця бувають нібито роздвоєні. Валики невисокі і досить вузькі. Наскрізнi проколи, як правило, знаходяться нижче валика, не пронизуючи його. Кількість горщиків з валиковими наліпами порівняно дуже незначна. Вони становлять поодинокі знахідки серед багатьох десятків і сотень фрагментів горщиків із звичайною орнаментацією.

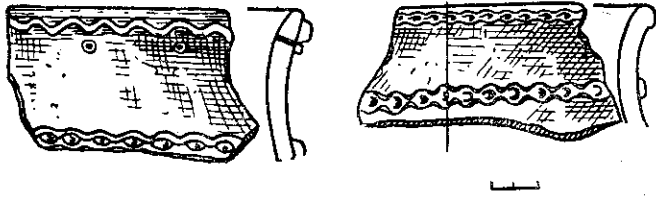


Рис. 14. Окремі екземпляри кераміки з валиками із нижнього горизонту.

Ще рідше трапляються уламки горщиків, у яких, крім валика по краю вінець, є другий наліпний валик з зачіпами або рядом пальцево-нігтьових вдавлін в основі шийки (рис. 14).

Досить звичайну форму становлять миски з прямим вертикальним або загнутим всередину краєм, який іноді має невелику закраїну у вигляді козирка. Вони бувають орнаментовані наколами з опуклинами з внутрішнього або зовнішнього боку. Поверхня їх підлощена, заглажена або ж нерівна, горбкувата.

В ранніх комплексах трапляються горщикоподібні посудини з носиком для зливання і глекоподібні посудини з високою звуженою шийкою і відтягнутим назовні краєм вінець, який іноді утворює ніби козирок.

В нижньому ярусі культурного шару на розкопі № 1 виявлено фрагмент вінець чорнолощеного глека з відігнутих у вигляді козирка краєм і широкою стрічковою ручкою. Серед усіх знахідок тільки два уламки походять від посудин, що мали вигляд великих біконічних корчаг з чорною поверхнею.

Головною особливістю кераміки Басівського городища, а також усього Посулля є виключна стійкість і незмінність форм посуду, яка спостерігається від найранішого до найпізнішого періоду. Якісь істотні відмінності між ранньою і пізньою керамікою тут майже не помітні. До самого кінця скіфського періоду основними залишаються описані вище форми горщиків, мисок, глекоподібних посудин, горщиків з носиком для зливання. Незмінними залишаються як форми, орнамент, так і техніка виготовлення (склад глини, зовнішня обробка).

Можна зазначити лише, що у верхніх горизонтах культурного шару на Басівському городищі майже зовсім немає уламків горщиків з валиковими наліпами, які відмічені в знахідках з нижнього горизонту.

У другому зольному горизонті частіше зустрічаються уламки глеків з вузькою високою шийкою, шаровидно округленим корпусом та маленьким високим днищем. Край вінець у них відігнутий горизонтально у вигляді козирка і пригострений (рис. 15, 1, 2). Трапляються також широкі стрічкові наліпні ручки глекоподібних посудин, прикрашені з зовнішнього боку глибокими подовжними жолобками (рис. 16, б). Якихось інших, більш відчутних змін основних керамічних форм виявити не вдалося.

Наведемо для порівняння комплекс кераміки, знайдений між грудками глиняної обмазки біля житла № 1 на розкопі № 1 1947 р. (рис. 16), добре датований знахідками уламків грецького чорнолакового посуду IV ст. до н. е.

Основна маса знайдених тут уламків походить від горщиків. Серед них відзначимо високий горщик з плавно відігнутими вінцями, досить високою звуженою шийкою, опуклим корпусом, що округло розширюється на середині висоти, невеликим високим денцем (рис. 16, 1). Посудина зроблена з грубої глини з домішкою великої кількості крупних зерен шамоту. Поверхня сірого кольору, нерівна, горбкувата. На дні з

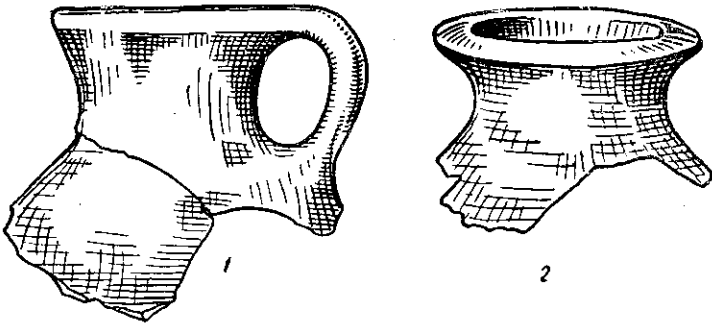


Рис. 15. Зразки посудин типу глеків.

нижнього боку помітні відбитки полови та зерен проса. Край вінць прикрашений з зовнішнього боку безперервним рядом пальцево-нігтьових ямок, що утворюють хвилястий рельєф.

Другий горщик, який походить звідси, мав більш пряму шийку і не так сильно опуклий корпус. Відгин вінць у нього виявлено добре. По краю він прикрашений глибокими пальцево-нігтьовими ямками з невеликими інтервалами. Під краєм є ряд наскрізних проколів, зроблених зсередини (рис. 16, 4).

Далі слід згадати великі частини двох невисоких горщиків з розширеним округлим корпусом та невеликим денцем. Прикрашені вони пальцевими вдавлинами з зовнішнього боку вздовж краю вінць і проколами, зробленими зсередини назовні (рис. 16, 8).

Один невеликий горщик з гладким краєм вінць, жовтою, добре згладженою поверхнею прикрашений по шийці овальними відбитками, зробленими кінцем палички (рис. 16, 7). Другий горщик із звуженою шийкою, темною шершавою поверхнею мав носик для зливання (рис. 16, 2). Серед інших знахідок виявлено глибоку нелощену миску з виступаючою всередину закраїною вінць (рис. 16, 10).

В нижній частині описаного скупчення кераміки, на рівні підлоги нижнього житла № 1, виявлено цілу ліпну посудину, яка відтворює форму грецького канфара IV ст. до н. е. (рис. 17), тільки без ручок. Зроблений він ретельно, поверхня жовтого кольору, добре заглажена і підлощена, шийка висока, звужена. Корпус виділено двома прокресленими поглибленими поясами. Канельований орнамент на тулубі передано вертикальними жолобками. З внутрішнього боку на дні майстер намагався відобразити грецьку розетку, продряпавши її гострим кінцем палички.

Над рівнем підлоги другого горизонту житла № 1 виявлено уламки глека з високою звуженою шийкою, округло розширеним корпусом та відігнутими у вигляді козирка вінцями, зовнішня і внутрішня поверхні добре заглажені, жовтого кольору.

Описаний вище склад кераміки IV ст. до н. е. добре доповнюється знахідками з ям № 2 і 3. В ямі № 2 виявлено фрагментований глек з округлим тулубом, сірувато-жовтого кольору, з добре заглаженою поверхнею. На місці переходу від шийки до плеча у нього є невисокий наліпний валик з косими насічками, від якого опускаються напівкруглі

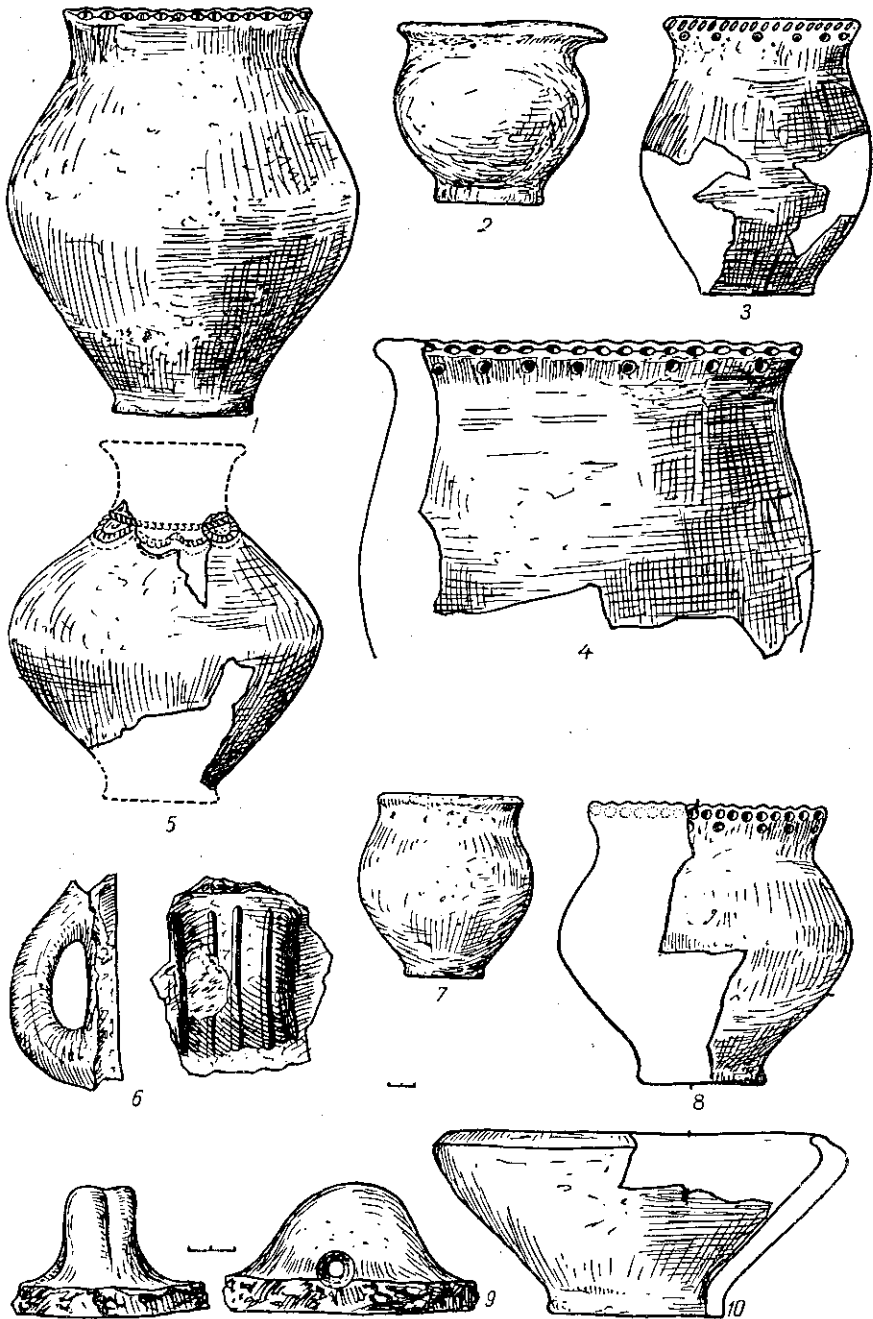


Рис. 16. Тип кераміки з шару IV ст. до н. е.

фестони, зроблені з такого ж наліпного валика з насічками, нижню частину їх облямовують фестони, прокреслені заглибленою пунктирною лінією (рис. 16, 5).

В ямі № 3 виявлено два однакових горщики з розширеним корпусом, добре виявленою шийкою, порівняно широким стійким днищем (рис. 16, 3). Посудини по краю вінець прикрашені косими відбитками нігтя, а нижче краю — наскрізними проколами.

Такою є кераміка, що походить з шару, датованого знахідками гре-

цької чорнолакової кераміки IV ст. до н. е. Крім згаданого вище уламка грецького чорнолакового блюдечка, на розкопі № 1 в цьому ж культурному горизонті виявлено уламок грецької червонофігурної посудини IV ст. до н. е., а в ямі № 1, виритій з цієї глибини, поряд з уламками місцевого посуду знайдено уламок грецького чорнолакового кілика початку IV ст. до н. е. та вінця фазоської амфори.

У верхньому горизонті культурного шару зустрічаються уламки чорнолакових посудин типу канфарів, які відносяться до III ст. до н. е.

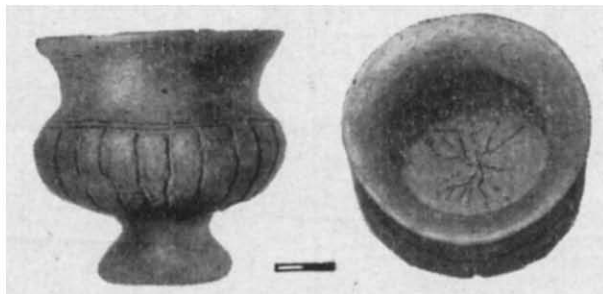


Рис. 17. Місцева посудина, зроблена на зразок античного канфара.

Найпізніша група знахідок латенського періоду з верхнього шару Басівського городища описана нами в окремій статті<sup>6</sup>.

Звичайною знахідкою в усіх горизонтах культурного шару є мініатюрні глиняні посудини (рис. 18, 1—11), які не мають скільки-небудь визначених хронологічних ознак. Більші з них дорівнюють обсягу однієї склянки, трапляються і зовсім маленькі, посудинки-іграшки, які не могли мати ніякого практичного застосування. Багато з них повторює звичайні форми горщиків, мисок, глеків. Але є і своєрідні, наприклад миски у вигляді вазочки на високій ніжці, мисочки на високому піддоні з прямими вертикальними стінками, посудинка у формі невисокої банки з прямими стінками, барильцеподібна посудинка з стінками, що трохи звужуються догори (рис. 18, 3), широкий горщик з опуклим корпусом і високими циліндричними вінцями (рис. 18, 7), горщик з різким перегином корпусу, горщики і мисочки банкових форм з прямими стінками, що розширюються.

Усі типи і варіанти мініатюрних посудин, зустрінутих на городищі, мають повні аналогії в матеріалах VI—IV ст. до н. е. з курганів цієї ж території.

Характерною рисою є також відсутність орнаменту у більшості мініатюрних посудин — як з поселень, так і з поховань.

Як мініатюрні посудинки використовували також відбиті й обточені в місці відбиття амфорні ніжки з чашоподібним заглибленням.

Пряслиця з глини є звичайною знахідкою в усіх шарах. Серед них трапляються шаровидні, біконічні, біконічно-усічені. Інколи зустрічаються пряслиця глекоподібної або горщикоподібної форми. Поверхня їх звичайно добре заглажена або залощена. Більшість пряслиць нічим не прикрашена, проте відомі і орнаментовані. Так, кілька біконічних чорнолощених пряслиць були вкриті геометричним візерунком у вигляді трикутників, затертих білою пастою. Трапляються візерунки у вигляді ялинок, поясків, заповнених вертикальними рисочками, значків з рисочок, свастик, крапок тощо (рис. 19, 1—8, 10, 11, 13—15).

Слід відзначити єдину знахідку глиняного плоского гудзика з двома отворами (рис. 19, 12) і керамічний виріб у вигляді «їжака» з

<sup>6</sup> В. А. Ильинская, Позднескифский слой Басовского городища, КСИА, вып. 11, К., 1961, стор. 59 і далі.

дев'ятьма виступаючими відростками і наскрізним отвором у центрі (рис. 19, 9).

Глиняні конуси є ще більш звичайною знахідкою. Цілими екземплярами і в уламках вони знайдені в усіх горизонтах культурного шару — від верхнього до нижнього. Іноді вони траплялися купками до 10 штук. Деякі з них були досить добре випалені, інші мали слабкий випал абс

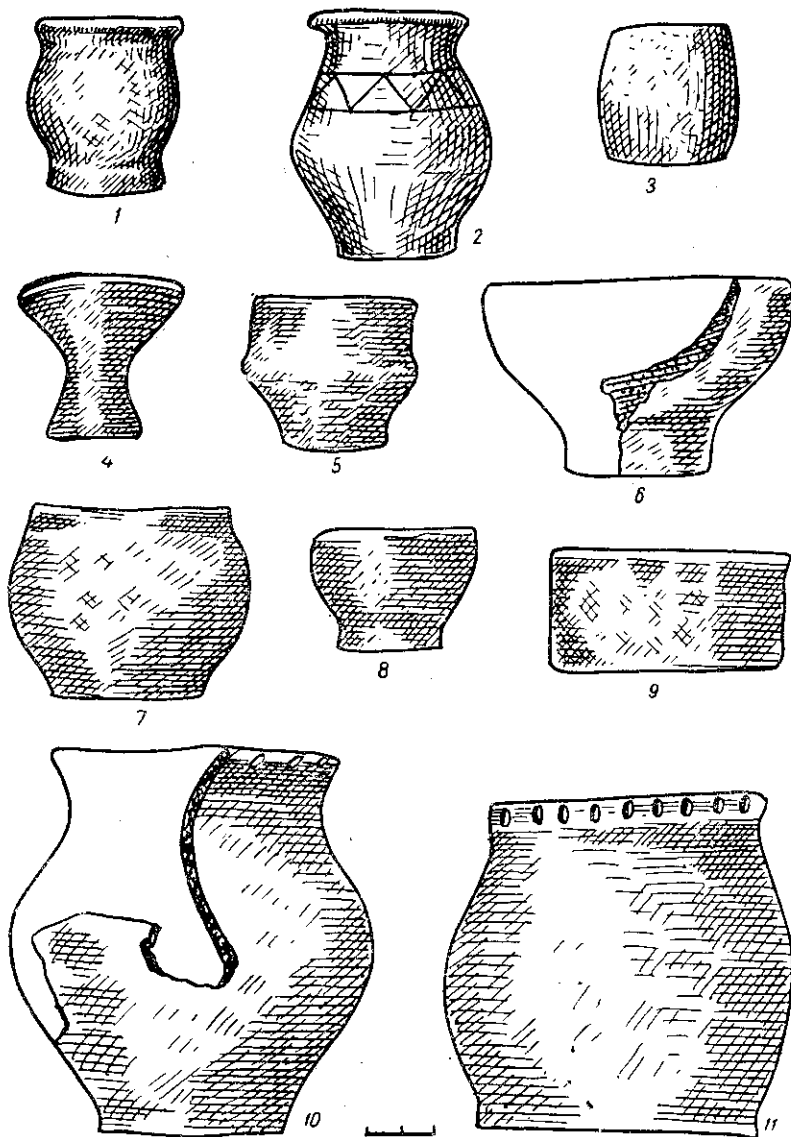


Рис. 18. Мініатюрні посудини.

були зроблені з сирій глини. Окремі екземпляри мали висоту до 16 см, діаметр основи 10,5 см, більшість же — висоту до 8 см і діаметр основи 7—8 см. У більшості конусів зроблено пальцем по одному-два заглиблення. Призначення конусів залишається неясним, ми вважаємо їх заготовки глини для гончарства і будівництва.

Предмети з металу, кістки, каменю. До числа предметів скіфського озброєння, знайдених на городищі, належить кілька наконечників стріл. Це — архаїчного типу, дволопатевого, з ромбовидним

пером і довгою трубчастою втулкою (рис. 10, 2); тригранний, баштово-пірамідального типу, звичайний для сагайдачних наборів V ст. до н. е. (рис. 20, 3); бронзовий тригранний IV ст. до н. е. та кістяний кулеподібний з круглим отвором. До цієї ж групи предметів відносяться знайдені на городищі бронзові і залізні луски панцирів (рис. 10, 5, 6), а також

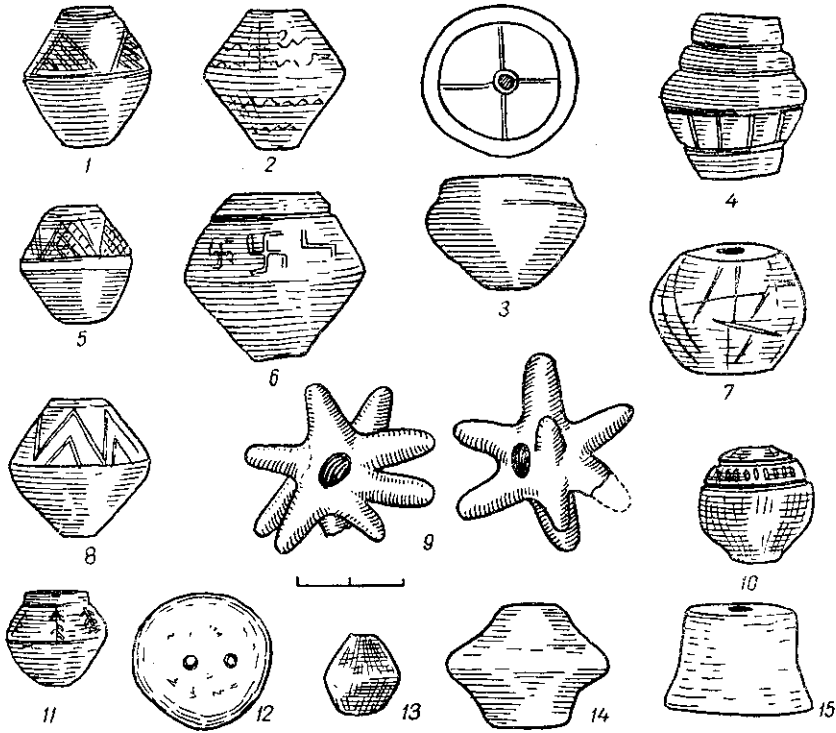


Рис. 19. Орнаментовані пряслиця та інші глиняні предмети.

кам'яні точильні оселки з отворами для підвішування і плоскі точильні камені м'якої породи з проточеними жолобками. В ямі № 7 розкопу № 1 виявлено клинок залізного меча.

До предметів кінського спорядження відносяться: згадана вище архаїчна бронзова хрестоподібна бляха з подвійною орлиною голівкою, уламок бронзового пластинчастого кінського паносника, звичайного в кінських наборах V ст. до н. е., кістяна гранована ворворка (рис. 10, 1, 7—9), бронзова пряжка від кінської вузди з кільцем та трикутником, дві залізні пряжки від кінської вузди прямокутної та поздовжньо овальної форми з виступаючою шишечкою (рис. 20, 4, 5), звичайні в кінських наборах IV ст. до н. е., і кістяний, вигнутий, круглий в перерізі псалій з двома отворами в середній частині (рис. 21, 1).

Знайдено різноманітні прикраси, серед них—ранню бронзову шпильку з невеликою шляпкою та рубчиками на стрижні (рис. 11, 8) і три залізні шпильки з цвяховидними шляпками (на розкопі № 3). Одна шпилька знайдена на глибині 1 м, її довжина 13,7 см, діаметр шляпки 2,2 см. Друга шпилька виявлена на глибині 1,8 м, довжина її 18 см, діаметр шляпки 2 см. Третя шпилька знайдена в ямі № 6, довжина її 16 см, діаметр шляпки 5 см (рис. 20, 7, 8, 9).

Великі бронзові цвяхоподібні рис скіфської культури Посулля V ст. до н. е. Тепер ми маємо також уявлення про залізні шпильки цього типу.

Серед інших предметів знайдено залізні дротяні браслети, цілі та

в уламках, срібні і залізні дротяні колечки, пастові скляні намистини, просвердлені морські черепашки, вирізана з кістки вісімкоподібна плоска бляшка та амулет-підвіска з просвердленого ікла ведмедя (рис. 20, 6; 10, 10—15; 20, 3; 21, 5).

Нам залишається описати ще ряд знарядь праці та побутових предметів. Серед них назвемо залізний, слабо вигнутий серп з вузьким ле-

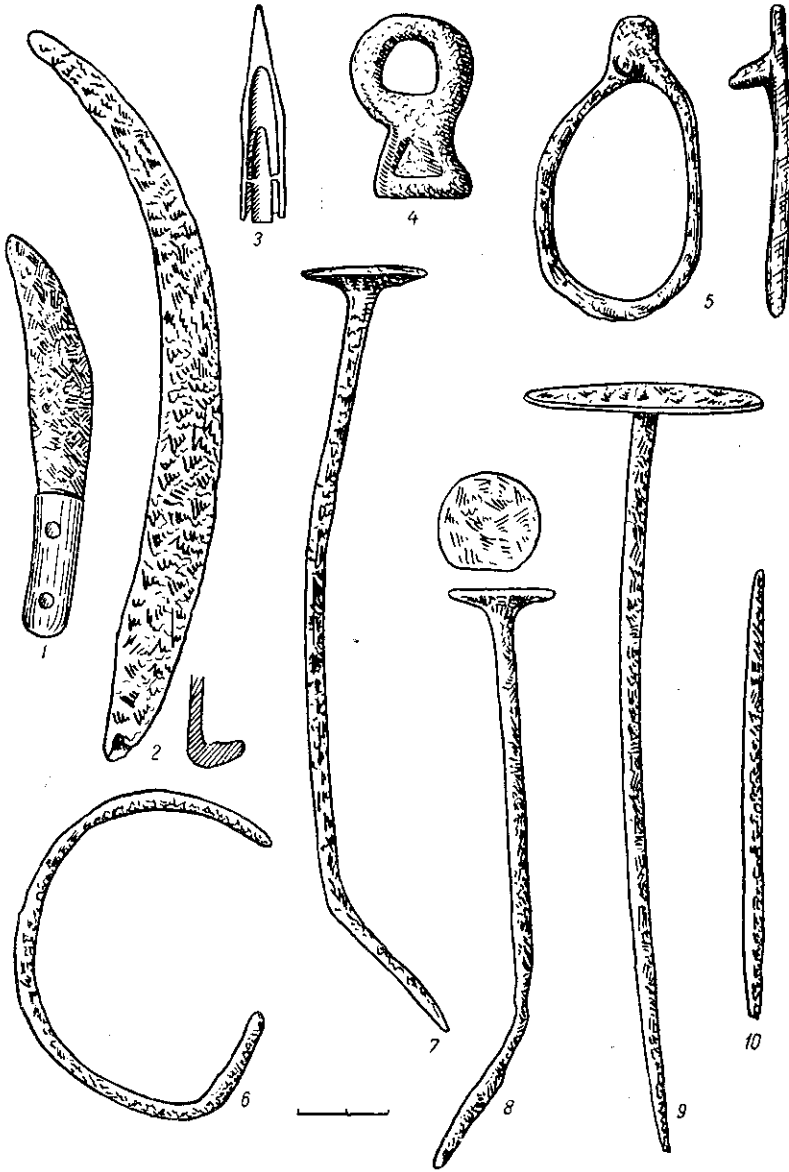


Рис. 20. Металеві предмети.

зом, що має короткий боковий виступ для закріплення в рукоятці (рис. 20, 2). Ще один екземпляр подібного знаряддя представлений уламком черешкової частини з боковим виступом.

Трапилася кістяна рукоятка ножа, половинки якої були з'єднані бронзовими заклепками; між ними збереглися залишки пластинчатого черешка бронзового ножа (рис. 21, 9). Цікавою є кістяна шестигранна в перерізі рукоятка залізного ножа або кинджала, складена з двох пластин, з'єднаних між собою п'ятьма залізними стриженьками, які закін-

чуються з обох боків напівкруглими бронзовими шлямками (рис. 21, 8). Кінці залізних стриженьків розклепані з зовнішнього боку цих шлямпок. На кожному боці рукоятки є орнамент у вигляді циркульних кружочків, що йдуть вздовж кожної грані. Верхня частина рукоятки закінчувалася прямою поперечною бронзовою перекладною. Такі рукоятки великих

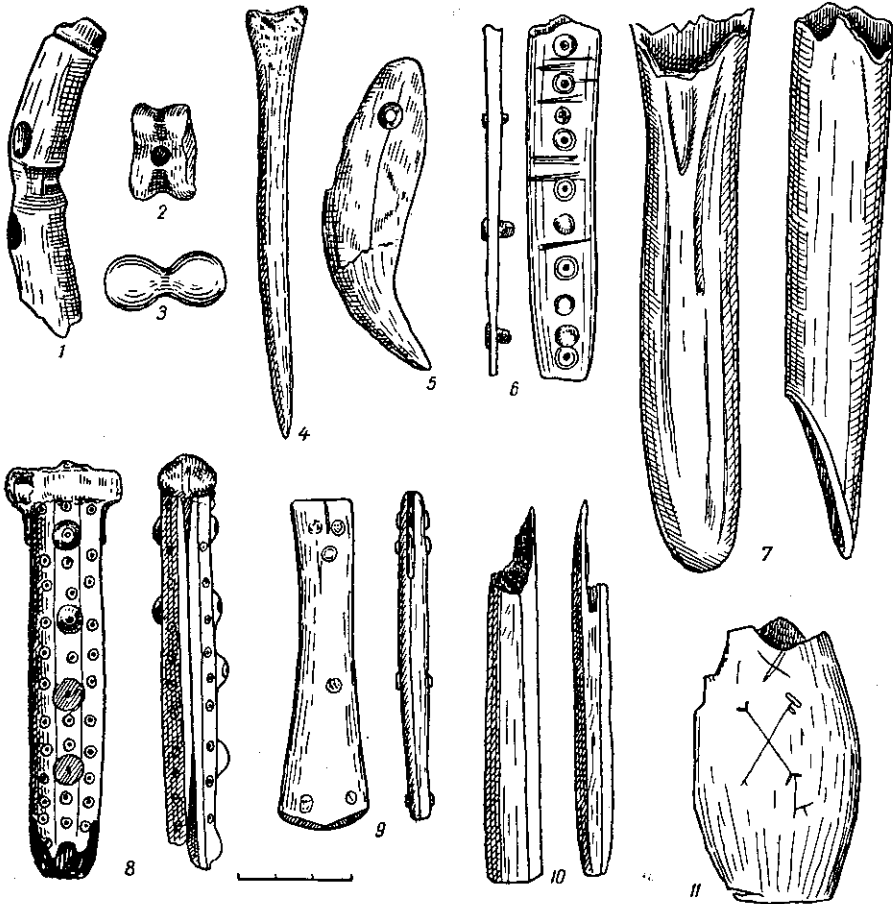


Рис. 21. Кістяні предмети.

мисливських ножів були знайдені, наприклад, в одному з курганів поблизу с. Макіївки.

Численними є знахідки кістяних проколів і залізних чотиригранних шил (рис. 21, 4; 20, 10).

До числа сільськогосподарських знарядь належать знайдені в невеликій кількості гранітні терочники, великі і дрібні уламки зернотерок.

Слід згадати також знайдений в ямі № 1 на розкопі № 2 невеликий плоский кістяний виріб з продряпаним на ньому візерунком з ліній та рисочок (рис. 21, 11).

Під час розкопок одержано великий фауністичний матеріал, важливий для висвітлення ролі скотарства та мисливства в господарській діяльності жителів Басівського городища. Це видно з наведеної таблиці.

Як зазначає В. І. Бібікова, збереженість кісток дуже добра. Багато є цілих кісток. Серед свійських тварин велика кількість молодих особин; виняток становлять кінь та собака, представлені майже виключно кістками старих тварин. Спеціальної уваги заслуговують копитні фаланги



Вид	Кількість кісток	Кількість особин	Вид	Кількість кісток	Кількість особин
Бик . . . . .	1809	101	Лисця . . . . .	2	2
Вівця-коза . . . . .	487	58	Ведмідь . . . . .	8	5
Кінь . . . . .	1309	72	Бобер . . . . .	10	8
Свиня . . . . .	672	107	Заяць . . . . .	3	3
Собака . . . . .	67	24	Косуля . . . . .	4	1
Олень . . . . .	10	5	Качка . . . . .	1	1
Лось . . . . .	114	17	Гуска . . . . .	1	1
Кабан . . . . .	42	13	Риба . . . . .	1	1

коня. З 22 копит 19 мали сліди зрізів і спрацьованості країв кістки; очевидно, копита без рогових чохлаів використовувалися як знаряддя, можливо скребки при обробці шкір, оскільки глибоких слідів роботи по твердому матеріалу (дереву, камінь) на них непомітно.

Кількість кісток тварин в культурному шарі дуже значна. Співвідношення різних видів кісток тварин в різних розкопах досить стійке. Серед кісток свійських тварин, м'ясо яких вживалося як їжа, головне місце займає бик, потім свиня, кінь, перед яким трохи поступається вівця-коза.

Численні знахідки кісток диких тварин свідчать про неабияке значення мисливства, а також про різноманітність і численність дикої фауни оточуючих лісних та водних угідь.

Про значення землеробства свідчать знахідки залізних серпів, відбитки зерен проса та пшави на деннях деяких посудин, знахідки терочників та уламків зернотерок.

Знахідки на городищі є важливим археологічним джерелом, яке доповнює наше уявлення про скіфський період на Посуллі, що базувалося досі, головним чином, на матеріалах з курганних могильників. Тепер очевидно, що Басівське городище виникає приблизно в той же час, до якого відносяться і курганні поховання Посулля, або трохи пізніше і існує потім до кінця скіфського періоду. Розквіт життя на городищі припадає на V—IV ст. до н. е. В ньому проживало цілком осіле населення, основним заняттям якого було землеробство при виключно великому значенні скотарства. Населення займалося також цілим рядом ремесел і полюванням. За розвитком продуктивних сил населення Посулля знаходилося на тому ж рівні, що й інші землеробсько-скотарські осілі племена скіфської культури степової та лісостепової смуг.

Для уточнення культурних ареалів важливо порівняти культурний комплекс Басівського городища з поселеннями інших територій лівобережного Лісостепу, особливо басейнів річок Псла, Сейму та Сіверського Дінця.

Басейн Сіверського Дінця на території Харківщини поряд з роменським Посуллям є одним з найважливіших центрів зосередження пам'яток скіфського типу в лівобережному Лісостепу. Вивчення місць поселень Сіверського Дінця має давні традиції в працях харківських археологів. В післявоєнний час тут багато зробила експедиція Харківського університету під керівництвом Б. А. Шрамка. Було проведено систематичну розвідку, зроблено інструментальну зйомку ряду городищ, уточнено культурну приналежність і датування ряду пам'яток. Проведені також стаціонарні розкопки на городищах біля с. Велика Гомольша, Караван, на поселеннях біля с. Шовкове, Островерхівка та ін. Особливо великі розкопки проведені на городищі біля м. Люботин.

Експедиція Інституту археології АН СРСР під керівництвом П. Д. Ліберова здійснила розкопки городища біля с. Городище і зольника біля с. Черемушни.

Завдяки цим роботам виявлено комплекс матеріальної культури городищ і поселень Сіверського Дінця, які відносяться до різних періодів скіфського часу.

Звертає на себе увагу спільність в принципах топографічного розміщення і влаштування оборонної системи посульських та донецьких городищ. Вони розташовані у верхів'ях ярів та невеликих річок. Для оборони рельєф місцевості використовується найбільш ефективно шляхом оскарпування природних схилів. Мисове влаштування жилих площадок Басівського городища знаходить собі відповідність в розташуванні і системі укріплень Сіверського городища біля с. Мілового<sup>7</sup>, городищ біля сс. Циркуни, Мохнач, Водяне, Караван.

Ця особливість топографії і системи укріплень не характерна для скіфських городищ інших територій, на що в свій час звернув увагу М. Фукс, порівнюючи планування городищ Харківщини з городищами басейну Ворскли<sup>8</sup>, для якого характерні не мисові городища, а кругові<sup>9</sup>.

Не можна не відзначити також співпадання ряду істотних рис в побудові жител на Сулі і Сіверському Дінці.

На городищі біля с. Городище зафіксовані наземні стовпові житла з глинобитними підлогами<sup>10</sup>. На поселенні поблизу с. Шмарівка<sup>11</sup> виявлено залишки наземного прямокутного (9,3×6 м) житла з глинобитною підлогою, в північному та західному кутах якого знаходилися круглі ямки від стовпів. Залишки наземних жител такого ж типу зафіксовано на пам'ятках біля с. Основа<sup>12</sup>. Наземні стовпові житла з глинобитними печами, склепіння яких зроблене з глиняної обмазки по пруттю, становлять основний тип жител Люботинського поселення.

Не менш характерними для Дінця є округлі в плані житла з каркасними стінами. На поселенні поблизу с. Шовкової відкрито наземне, округле в плані житло діаметром 6,5 м, з каркасними, обмазаними глиною стінами, з опорним стовпом у центрі<sup>13</sup>. Це житло по конструкції подібно до округлих у плані жител із заглибленою підлогою на Басівському городищі. Близьке за влаштуванням житло овальної форми із заглибленою у ґрунт підлогою і центральним стовпом відкрито на поселенні біля с. Островецьківка<sup>14</sup>.

Житла типу землянок на Сіверському Дінці, як і на Посуллі, зустрічаються рідко.

Визначення часу поселень на підставі типологічних особливостей місцевої кераміки на Сіверському Дінці, як і на Сулі, утруднене, датування можливе тільки за предметами античного імпорту або ж речами скіфської культури.

Виникнення в басейні Сіверського Дінця цілого ряду городищ і поселень, безперечно, відноситься до VI ст. до н. е., оскільки уламки античних амфор VI—V ст. зустрічаються тут в невеликій кількості на

<sup>7</sup> Б. А. Шрамко, Древности Северского Донца, Харьков, 1962, стор. 186; його ж, Отчеты об археологических исследованиях ХГУ за 1951—1952 гг., Науковий архів ІА АН УРСР.

<sup>8</sup> М. Фукс, Про городища скіфської доби на Харківщині, Записки ВУАК, т. I, К., 1931, стор. 105 і далі.

<sup>9</sup> Г. Т. Ковпаненко, Племена скифского времени на Ворскле, Автореферат кандидатской диссертации, М., 1963, стор. 13.

<sup>10</sup> П. Д. Либеров, Отчет Харьковской отряда Скифской экспедиции о результатах раскопок памятников в районе с. Огульцы, Валковского района, Харьковской области, в 1958 г., Науковий архів ІА АН УРСР; його ж, Памятники скифского времени бассейна Северского Донца, МИА, № 113, М., 1962, стор. 67.

<sup>11</sup> Б. А. Шрамко, Новые поселения и жилища скифского времени в бассейне Северского Донца, КСИИМК, вып. 54, М., 1954, стор. 105 і далі.

<sup>12</sup> Б. А. Шрамко, Отчет о работе Северо-Донецкой экспедиции ХГУ 1951 г., Науковий архів ІА АН УРСР.

<sup>13</sup> Б. А. Шрамко, Поселення скіфського часу біля с. Шовкова, Археологія, т. XVI, К., 1964.

<sup>14</sup> Б. А. Шрамко, Селище та могильник ранньої залізної доби біля с. Островецьківка, АП, т. VI, К., 1956, стор. 56 і далі.

багатьох поселеннях. На поселенні біля с. Островерхівка знайдено уламок хіоської амфори кінця VI — початку V ст. до н. е. Велику кількість уламків амфор кінця VI—V ст. до н. е. знайдено в зольнику на поселенні біля с. Шовкова, уламки фазоських амфор V ст. — на городищах поблизу с. Хорошево, Городище, Караван. Дві ніжки фазоських амфор V ст. до н. е. виявлено в шарі скіфського часу на Донецькому городищі<sup>15</sup>. Кількість античного імпорту помітно збільшується в IV—III ст. до н. е.

Найвірогіднішою датою виникнення поселень є дата Люботинського городища. Донедавна це городище за матеріалами розвідок вважалось пам'яткою не раніше кінця V ст. до н. е.<sup>16</sup> Розкопками було встановлено, що це поселення виникло не пізніше середини VI ст. до н. е., про що свідчить знахідка на ньому великої кількості амфор першої половини VI ст. до н. е.<sup>17</sup>

Характерно, що кількість речей ранньоскіфського типу тут була порівняно невелика. Це уламок човноподібного блюда з пісковуку та кістяний кулеподібний наконечник стріли.

Для нас особливий інтерес становить керамічний комплекс поселення. Головною формою є ліпні горщики з слабо відігнутими вінцями, похилими плечами, порівняно невеликим дном. Вінця найчастіше прикрашені по краю пальцевими вдавливами і наскрізними проколами, які іноді поєднуються з косими насічками; значно рідше зустрічаються вінця без орнаменту або прикрашені одними наскрізними проколами; варіантом є горщики, орнаментовані тільки защипами або насічками.

Інколи трапляються горщики з вінцями, прикрашеними біля краю наліпним валиком з защипами, а нижче — наскрізними проколами, та горщики з вінцями, прикрашеними по краю пальцевими вдавливами, нижче краю — наскрізними проколами, а ще нижче, на переході шийки, — наліпним валиком з защипами. Зроблені вони з глини, до якої як домішка входить пісок, рідше в невеликій кількості шамот; колір посудин червонуватий або сірчато-бурий.

Звичайними є миски з плоским або закругленим краєм бортика, з слабим лошінням або зовсім без лошіння. Інколи трапляються уламки глекоподібних посудин.

Таким чином, ліпна кераміка в усіх своїх деталях і кількісному співвідношенні окремих типів цілком співпадає з виділеною нами керамікою ранніх комплексів Басівського городища.

Можна сумніватися в тому, коли виникло Басівське городище — в середині чи навіть кінці VI ст. до н. е., оскільки датуючих античних предметів цього часу поки що мало. Проте цілком очевидно, що керамічний комплекс Люботина, рання дата якого зафіксована твердо, є повною аналогією Басівському комплексу. В пізніший час, в V, IV і навіть III ст. до н. е., ліпна кераміка тут залишається по суті такою ж, не змінюється, хіба що зменшується і без того незначна кількість уламків посудин з валиковими наліпами.

З інших керамічних виробів звичайними є знахідки різноманітних пряслиць, невеликих і мініатюрних посудин, глиняних конусів з пальцевими вдавливами, металічні і кістяні проколки, ножі, терочники та інший властивий городищам інвентар.

За знахідками амфорної кераміки пам'ятка біля с. Городища датується V ст. до н. е. Проте П. Д. Ліберов припускає, що в центральній частині поселення існувало вже в VI ст. до н. е.<sup>18</sup>

<sup>15</sup> Б. А. Шрамко, Древности Северского Донца, стор. 226.

<sup>16</sup> Б. А. Шрамко, Отчеты об археологических исследованиях ХГУ за 1951—1952 гг., Науковий архів ІА АН УРСР.

<sup>17</sup> Б. А. Шрамко, Отчет о работе скифской археологической экспедиции ХГУ в 1961 г., стор. 16, Науковий архів ІА АН УРСР.

<sup>18</sup> П. Д. Либеров, Памятники..., МИА, № 113, стор. 49 і далі.

Всі основні групи кераміки з цього городища знаходять повну відповідність у пам'ятках поселень посульсько-донецької групи. З варіантів орнаменту тут відзначимо кілька уламків кераміки з відбитками по шийці палички або нігтьових вдавлін. Також звичайними є глиняні пряслиця і глиняні конуси з пальцевими вдавлінами, невеликі і мініатюрні посудини. Поодинокі екземпляри належать горщикам з валиковим наліпом на краю вінець або ж з валиком в основі шийки. На цьому городищі та на поселенні біля с. Шовкова було знайдено порожнисті глиняні брязкальця з глиняними шариками всередині, аналогічні відомим в юхнівській культурі.

Отже, культурні комплекси городищ і поселень скіфського часу Сули, Псла та Сіверського Дінця надзвичайно близькі між собою. Головна відмінність, мабуть, полягає в тому, що на Дінці технічною домішкою в глиняному тісті, з якого виготовлявся посуд, був переважно пісок, а на Сулі та Пслі — шамот. Але ці деталі залежали, очевидно, від особливостей місцевих глин та ремісничих навичок гончарів. Всі інші елементи надзвичайно близькі і не виходять за рамки окремих особливостей, які зустрічаються на сусідніх пам'ятках однієї і тієї ж території і культури.

В спеціальному розділі ми відзначали подібні риси поховального обряду курганів Сули, Псла та Сіверського Дінця. На жаль, ми не можемо розглянути це питання на всій іншій серії предметів матеріальної культури з поховань, тому що кургани Сіверського Дінця виявилися цілком пограбованими. Проте цю подібність вдається простежити на місцевій ліпній кераміці з поховань.

Все вищесказане дає нам підставу вважати, що пам'ятки всієї окресленої нами території належать одному народу, єдиному за своїм походженням, етнокультурною приналежністю й історичною долею. Населення Сули і Псла, з одного боку, та Сіверського Дінця — з другого, являє собою ніби два великих племінних угруповання з різними територіями проживання і деякими незначними відмінностями в культурі.

В світлі всіх цих даних ми не вважаємо можливим, слідом за Б. А. Шрамком, проводити різку грань між племенами тієї і іншої території і відносити їх до різних етнокультурних угруповань<sup>19</sup>.

В. А. ИЛЬИНСКАЯ

## БАСОВСКОЕ ГОРОДИЩЕ

### Резюме

Статья посвящена результатам раскопок 1957 и 1959 гг. Работами этих сезонов была уточнена стратиграфия культурных наслоений, открыт ряд жилищ и хозяйственных комплексов, определен состав керамики разных периодов существования городища, получены некоторые новые данные о топографии и особенностях сооружения оборонительных укреплений.

Раскопки на участке, примыкающем к валу, и разрез вала показали, что он насыпан на погребенном черноземе. При сооружении вала землю брали у края площадки городища, отчего с внутренней стороны вала образовалась западина, заплывшая позднее культурными отложениями. Обнаружено несколько ям-резервов, из которых производилась выемка грунта для сооружения вала.

<sup>19</sup> Б. А. Шрамко, Поселення скіфського часу в басейні Дінця, Археологія, т. XIV, К., 1962, стор. 137.

В разных горизонтах культурного слоя открыты остатки наземных столбовых жилищ с глинобитными полами и куполообразными очагами из глины на каркасной основе. На уровне материковой подпочвы открыто также основание трех округлых жилищ типа юрты с опорными столбами в центре.

На раскопанных участках культурный слой делился на три горизонта: нижний, относящийся к концу VI—V вв. до н. э., средний — к V—IV вв. до н. э. и верхний — к концу IV—III вв. до н. э. Городище доживает до II—I вв. до н. э., как о том свидетельствуют находки керамики и вещей корчеватовского типа.

С каждым из этих культурных горизонтов связаны определенные жилища и хозяйственные ямы.

Изучение керамики из закрытых разновременных комплексов показывает исключительную стойкость и неизменность основных форм посуды от раннего к более позднему периоду. Основными типами керамики на всем протяжении существования городища (VI—III вв. до н. э.) являются простые кухонные горшки с рельефом и проколами по краю, миски, кувшинообразные сосуды, простые горшочки небольших и миниатюрных размеров.

На городище найдены предметы вооружения и конского снаряжения скифских типов, предметы украшения и хозяйственного обихода.

По устройству укреплений, основным типам жилищ, руководящим типам керамики Басовское городище находит себе ближайшие соответствия с городищами Псла и Северского Донца. Особый интерес представляют аналогии и соответствия материалов нижнего слоя Басовского городища, относимого нами к концу VI в. до н. э., с материалами Люботинского городища под Харьковом, основной период существования которого относится к VI в. до н. э.